

شناسایی عوامل مؤثر حکمرانی اسلامی بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران

چکیده

از گذشته تا به امروز همواره نقش دولت‌ها و حکومت‌ها در پیشرفت و تعالی جوامع یا عقب‌افتادگی آنها محل بحث و مناقشه بوده است؛ به‌ویژه در چند دهه اخیر، این مهم بیش از پیش نمایان شده و مباحثی مانند دولت کوچک، دولت کارآمد، دولت کارآفرین، دولت الکترونیک و امروز حکمرانی به عنوان یک پارادایم غالب مطرح است. از طرفی پدیده «حکمرانی اسلامی» به عنوان یک نظریه جدید خود را در عرصه جهانی نشان داده است. هرچند به صورت یک پارادایم مطرح نیست،

۱. دانشجوی دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
(mhs_169@yahoo.com).

۲. دکتری تخصصی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (shahed01@chmail.com).

لیکن در معادلات حکمرانی در جهان مطرح است. نگاه اسلام به حکمرانی که همان حکمرانی الهی یا حکمرانی خوب با رویکرد اسلامی می‌باشد، نگاهی است بسیار عمیق و تعیین‌کننده که تعالی انسان در سایه آن رقم می‌خورد و تعبیر نور و ظلمت برای حکمرانی الهی و حکمرانی غیرالهی به کار برده شده است. حکمرانی اسلامی بر کلیه فرایندهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تاثیرگذار بوده، محیط رشد و تعالی انسان را تأمین می‌کند. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نوع توصیفی-پیمایشی است. هدف اصلی از نگارش پژوهش حاضر، شناسایی عوامل اثرگذار حکمرانی اسلامی بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. جامعه آماری پژوهش شامل استادان و نخبگان دانشگاهی است که نمونه‌ای ۲۱۰ عددی برای انجام پژوهش انتخاب شد. متغیرهای مهم تاثیرگذار بر حکمرانی اسلامی با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای از ادبیات موضوع استخراج شد و در نهایت ۲۱ متغیر انتخاب گردید و با تحلیل نتایج حاصل از پرسشنامه نهایی، شش مؤلفه به دست آمد. از این شش مؤلفه عامل مشارکت بر حکمرانی اسلامی مؤثر نبود. پنج عامل دیگر مربوط به پاسخ‌گویی، قانون‌مداری، عدالت، کارآمدی و اثربخشی و شفافیت است که بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران مؤثر بودند.

کلیدواژه‌ها:

حکمرانی، موفقیت حکمرانی، اسلام، حکمرانی اسلامی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه و بیان مسئله

۱-۱. مقدمه موضوع

جهان پرتلاطم امروزی انگاره‌های گوناگونی در زمینه حکمرانی که تماماً ریشه در تفکرات پوزیتیویستی دارد و توسعه و کمال را تنها در تأمین نیازهای مادی و دنیوی که اساساً از خرد و باورهای دوران رنسانس به‌ویژه انقلاب صنعتی در اروپا برمی‌آید، می‌داند. این در حالی است که دین اسلام با نگاهی همه‌جانبه، حکمرانی با مفهومی فراتر از بینش مادی‌گرایانه غربی ارائه می‌دهد که بر پایه کلان‌نظریه «عبادت‌محوری» به عنوان اساس خلقت آدمی، استوار است و در تمامی امور با توجه به «وجود برتر» معنا می‌یابد؛ پارادایمی که مشتمل بر ارتباطات درونی و عمیق آدمی و همچنین ارزش‌های حیات اجتماعی اوست که به عالم بالا یعنی کمال اصالت آدمی ختم می‌شود. الگویی که این ظرفیت را دارد شمول شهروندان را به وجود برتر رهنمون شود (رفیعیان و همکاران، ۱۴۰۱). حاکمیت از جلوه‌های اخلاقی دین مبین اسلام است که در بررسی منابع اسلامی (قرآن کریم، سنت و احادیث و روایات) به این نتیجه می‌رسیم که خداوند در رسالت پیامبر خود به سه وظیفه امر فرموده است: نخست خود رسالت است؛ دوم قضاوت است؛ سوم حکومت پیامبر^ع که علاوه بر دارابودن مسئولیت الهی رسالت و قضاوت، مبنای مشروعیت حکومتش که حکومت اسلامی است، انتصاب از سوی خداوند متعال است؛ از این روست که در امر رسالت و حکومت در زمان پیامبر^ع انتخابات معنا ندارد و رسول خدا منتخب مطلق خداوند است (متفکر و بهاروندی، ۱۴۰۱). اهمیت و ضرورت حکمرانی در این مسئله محوری تبلور می‌یابد که موفقیت‌ها یا عدم موفقیت‌های حکمرانی نه‌تنها نسل معاصر را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه با حرکت موج در گذر زمان، نسل‌های آینده را نیز تحت الشعاع قرار می‌دهد و نسل‌های معاصر و آینده تنها در صورتی می‌توانند به نیازهای خود پاسخ دهند که هم‌اکنون و در زمان حال حکمرانی مطلوب جاری و حاکم گردد (کمبجانی و همکاران، ۱۳۹۸).

۲-۱. ضرورت موضوع

امروزه جامعه اسلامی در سطوح مختلف زندگی خود، چه در مسائل نظری و چه در مسائل عملی، با چالش‌های مختلفی مواجه بوده و نیازمند نسخه‌ها و تجویزهای متقن و قابل اعتماد است تا بتواند بر این مشکلات فائق آید. یکی از این مشکلات و دغدغه‌های بسیار مهم در شرایط فعلی، نحوه حکمرانی است که در این خصوص نظریات و شاخص‌های مختلف و متعددی مطرح شده است. هرچند بسیط بودن جامعه مدنی، منطبق کردن کلیه نظریه‌ها به صورت کامل مبتنی بر جوامع پیچیده امروزی با جامعه مدینه‌النبی و عصر پیامبر امر دشواری است، با این حال می‌توان این موضوع را در حکومت پیامبر و امامان دنبال نمود و در باب بنیان‌های نظریه حکمرانی اسلامی حکومت این بزرگان، نظریه‌هایی را مطرح نمود (امام‌قلی‌پور و آسمانه، ۱۳۹۵).

۳-۱. اهمیت موضوع

حکمرانی یکی از اساسی‌ترین نیازهای جوامع بشری است که ضرورت آن بر کسی پوشیده نیست. امروزه حوزه سیاست و مسائل مربوط به آن پیوسته در حال تغییر و گسترش بوده و دامنه آن حتی به امور خصوصی زندگی افراد کشیده شده است؛ از این رو چگونگی حکومت کردن مطابق ضوابط و معیارهای اسلامی که همان حکمرانی اسلامی است، بیش از پیش گسترش یافته و در حوزه‌های مختلف علمی مورد توجه ویژه قرار گرفته است. در رویکرد اسلامی هدف تعالی انسان است و مادیات تنها به عنوان ابزاری برای این هدف مورد توجه قرار می‌گیرند و مبحث اخلاقیات که در جوامع غربی از آن غفلت شده است، از تأکیدات و ضروریات آیین اسلام می‌باشد. هدف ما در این پژوهش آن است که پس از تعریف حکمرانی و حکمرانی اسلامی، عوامل مؤثر حکمرانی اسلامی بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران را شناسایی کرده، روابط بین آنها را در قالب الگویی ارائه دهیم.

۴-۱. مسئله اصلی

فرضیه‌ها در قالب سؤالات زیر بیان می‌گردد:

۱. متغیرهای اثرگذار بر حکمرانی اسلامی کدام است؟

۲. چه رابطه‌ای بین متغیرهای شناسایی شده و موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران وجود دارد؟

۵-۱. نحوه سازمان‌دهی مقاله

متغیرهای مهم تأثیرگذار بر حکمرانی اسلامی با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای از ادبیات موضوع استخراج شد و در نهایت متغیرها انتخاب شدند و با تحلیل نتایج حاصل از پرسشنامه نهایی، مؤلفه‌ها به دست آمدند. از بین مؤلفه‌ها تنها یک عامل مؤثر نبود، بلکه عوامل دیگر نیز بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران اثرگذار بودند.

۲. ادبیات موضوع و پیشینه

۱-۲. مبانی نظری

الف) حکمرانی

حکمرانی در لغت به معنای اداره و تنظیم امور است و به رابطه میان شهروندان و حکومت‌کنندگان اطلاق می‌شود (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳). در یکی از گزارش‌های بانک جهانی درباره آفریقا، حکمرانی به صورت «اعمال قدرت سیاسی به منظور اداره امور یک ملت» معنا شده است. همچنین بانک جهانی حکمرانی را به عنوان روشی که بر اساس آن قدرت بر مدیریت اقتصادی یک کشور و منابع اجتماعی آن برای رسیدن به توسعه اعمال می‌شود تعریف می‌کند؛ در حالی که بوئینگر حکمرانی را به عنوان «دولت مطلوب جامعه» تعریف می‌کند (لطیف، ۱۹۹۲). حکمرانی به معنای اداره و تنظیم امور جامعه به رابطه میان مردم و حکمرانان مرتبط می‌شود. در واقع فرایندها و نهادها و کارگزارانی که تصمیمات مقتضی را اتخاذ و اقتدار حاکمیتی را در یک کشور اعمال می‌کنند، به‌نوعی حکمرانی انجام می‌دهند. به عبارت دیگر حکمرانی اعمال اقتدار سیاسی-اداری، اقتصادی، اجتماعی، نظامی و انتظامی در راستای مدیریت امور عمومی کشور در تمام مقیاس‌های جهانی، بین‌المللی، منطقه‌ای، ملی، ناحیه‌ای و محلی است. به هر حال نظریه و رویکرد حکمرانی در مکاتب، اندیشه‌ها و ایدئولوژی‌های سیاسی مختلفی مورد بحث و مذاقه قرار گرفته و هر کدام با

اهداف، منظورها و ویژگی‌ها و مؤلفه‌های خاص خود به تشریح و تبیین آن پرداخته‌اند. در این میان دو پارادایم و دیدگاه مهم در عصر کنونی در تقابل با یکدیگر و با رویکردی متفاوت به امر حکمرانی نظر دارند: یکی مکتب دموکراسی و دیگری مکتب تئوکراسی. رویکرد اول با محوریت انسان و دیدگاه دوم با خدامحوری به تبیین مباحث خود می‌پردازند. مکتب انسان‌محور غربی در قالب اندیشه سیاسی دموکراسی با هدف داشتن دنیایی خوب برای عده‌ای خاص به دنبال فراهم کردن رفاه حداکثری در این دنیا برای افراد جامعه هدف خود است. اما در حکمرانی متعالی که مد نظر اسلام می‌باشد، خدا محور تمام مباحث و رشد و تعالی مادی و معنوی انسان است. ساختار مناسب، کارگزار شایسته و کارکرد مطلوب سه عنصر اساسی و عمده این رویکرد است که با دست‌یافتن به آنها می‌توان حکمرانی مطلوب و متعالی را برای تمامی انسان‌های آزاده دنیا اجرایی نمود (عابدی درچه، ۱۳۹۸). امروزه حکمرانی مفهومی است که در جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی سیاسی، امور دولتی به‌ویژه مدیریت توسعه مطرح و به کار گرفته می‌شوند (زارعی، ۱۳۹۹).

همه مدل‌ها و روش‌ها و نسخه‌هایی که برای توسعه کشورهای عقب‌نگه‌داشته‌شده یا در تکاپوی پیشرفت پیچیده می‌شود، قبل از آنکه درمانی بر دردهای توسعه‌نیافتگی باشد، عاملی است بر توسعه نفوذ و قدرت شرکت‌ها و کارتل‌های بزرگ جهانی (رضائی و همکاران، ۱۳۹۷). در ایران نیز با توجه به فاصله اقتصادی، جغرافیایی به‌ویژه فرهنگی که در بحث حکمرانی با دنیای غرب وجود دارد، مفاهیم جدید و نابیی از جمله حکمرانی متعالی (ناظمی اردکانی، ۱۳۹۸)، حکمرانی خدامدار (عرفانی‌فر، ۱۳۹۸)، حکمرانی اسلامی (رضائی و همکاران، ۱۳۹۷)، حکمرانی کریمه (منتظری و همکاران، ۱۳۹۷) و الگوی بومی اسلامی-ایرانی در دولت‌سازی (میرزاپور ارمکی، ۱۳۹۸) رشد و توسعه یافته است که در این پژوهش به مجموع آنها عنوان «حکمرانی اسلامی» اطلاق شده است (آقازاده و همکاران، ۱۴۰۰).

ب) حکمرانی اسلامی

حکمرانی اسلامی سبکی از حکمرانی است که بر مبنای ارزش‌ها و باورهایی که نظام‌سازی بر آن بنیان نهاده شده، اداره امور عمومی و تنظیم روابط بین حکمرانان و حکومت‌شوندگان یعنی آحاد مردم

جامعه انجام می‌شود. این الگو مؤلفه‌ها و ویژگی‌هایی دارد که از آیات قرآن کریم و روایات پیشوایان معصوم استخراج شده و تحت عنوان الگوی حکمرانی متعالی در جوامع اسلامی مطرح می‌باشد (عابدی درچه، ۱۴۰۲). در حکمرانی اسلامی قرآن و عترت مبنا هستند (عرفانی فر، ۱۳۹۸). همچنین حکمرانی اسلامی علاوه بر آنها بر وحی و سنت نیز مبتنی است (منتظری و همکاران، ۱۳۹۷). حکمرانی اسلامی شیوه تدبیر، تنظیم و اعمال قدرت مشروع بر اساس قوانین الهی شناخته شده است که مبتنی بر عقلانیت مهذب و آموزه‌های اسلامی، اخلاق و ایمان، عدالت و روش‌های زیست مؤمنانه، در ساحت‌های حیات جمعی عمل می‌کند. حکمرانی اسلامی فراتر از فرد حاکم و حتی دولت است. نتایج و پیامدهای حکمرانی اسلامی برای جامعه، حرکت به سمت حداکثرسازی تحقق اهداف الهی، پیشرفت و توسعه همه‌جانبه، کاهش فقر و فساد، همگرایی، انسجام و وحدت جامعه و اعتماد ارکان به یکدیگر است و اعمال قدرت و کسب اقتدار در حکمرانی اسلامی از طریق اقناع و مشارکت‌جویی همگانی، سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری معقول و صحیح، تجهیز و تخصیص عادلانه منابع، به‌کارگیری قدرت نرم و سخت و کنترل نظام‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، امنیتی و مانند آن است (متفکر و بهاروندی، ۱۴۰۱). در صورتی که مردم دریابند حاکمیت از آن خداست و به هر کس که صلاحیت آن را داشته باشد، باید واگذار گردد، مقبولیت مردمی بر مشروعیت الهی منطبق خواهد شد و در حکمرانی اسلامی به معنای واقعی کلمه خدامحوری حاصل می‌گردد. این شیوه حکمرانی، روش متعالی حکومت‌داری است. حکمرانی متعالی که با انقلاب در مفاهیم و کارکردهای سنتی و برساخته انسان به دست می‌آید، به‌نوعی به دنبال دگرگونی در مفاهیم کنونی حکمرانی در جهان است. امروزه که انسان‌های جهان همه مکاتب مادی را تجربه کرده و با بی‌مهری هر کدام از همه آنها دلسرد شده‌اند، به دنبال مکتبی اخلاق‌محورند تا با تکیه بر مبانی و ویژگی‌های انسان‌ساز و تمدن‌ساز آن بتواند هدایت و سعادت خود را نه فقط در دنیای کنونی بلکه در آخرت از آن مکتب طلب نماید.

بنابراین حکمرانی اسلامی، سبکی از حکمرانی است که با اعتقاد به حاکمیت الهی و در طول آن ولایت پیامبران و ائمه اطهار) در زمان حضور و همچنین ولایت فقیه جامع‌الشرایط در زمان غیبت، اداره و تنظیم امور جامعه به دست حاکمانی است که رفاه دنیوی و هدایت و سعادت اُخروی اینای

بشر را دغدغه و هدف خود می‌دانند و در اجرای آن از هیچ تلاشی فروگذار نکرده و مجاهدانه در این راه خدمت می‌کنند (عابدی درچه، ۱۳۹۸). به طور کلی حکمرانی اسلامی تعیین، اعمال و کاربرد قواعد شریعت مدار و حکمیانه با وحدت و همیاری صادقانه نقش آفرینان امت مبتنی بر روابط اخوت ایمانی با محوریت ولایت برای تحقق عدالت و رشد و هدایت جامعه در مسیر تقرب الی الله می‌باشد. نقش آفرینان نیز شامل نهادهای نظارتی، نهادهای حمایتی، منافقان و دشمنان، نهادهای رشد، نهادهای جهت‌دهنده افکار عمومی، نظامیان و نهادهای امنیتی، بیت حکمرانی (دبیران و نزدیکان حاکم)، نهاد قضاوت، کارگزاران حکومت، مردم (مسلمان و غیرمسلمان)، محرومان، نهادهای اقتصادی (بازرگانان و صنعت کاران) است که ولایت در محوریت این نقش آفرینان قرار دارد که در سه بخش ولایت، خواص و امت طبقه‌بندی می‌شوند (حجازی فر، ۱۴۰۲).

ج) عدالت

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های حکمرانی مطلوب از دیدگاه اسلام عدالتجویی است. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: آسمان‌ها و زمین بر عدالت استوار شده است. عدالت به مثابه صفت و ملکه انسانی و اجتماعی ریشه در فطرت انسان دارد؛ خداوند فرمان به عدل و احسان می‌دهد. عدالت از جمله مواردی است که در فطرت انسان، از طریق خداوند کریم، به ودیعه گذاشته شده است. در عرصه‌های مختلف حیات جمعی آدمیان، حقوق و تکالیفی را اقتضا می‌کند که گاه در قالب نصوص دینی بیان شده و گاه انسان به واسطه خرد خویش، این پیامبر درون، به آن رهنمون می‌شود. به همین علت است که در ارجاع به امر حکمرانی، حکمران باید واجد صفاتی از جمله عادل بودن باشد؛ پست‌های حساس حکومتی به افراد عادل سپرده و توصیه می‌شود مصدر امور به افراد عادل سپرده شود تا تمام آحاد و مقامات حکومتی، از مراجع رسمی گرفته تا قضات و شهود و منشی‌ها و ... از میان افراد عادل انتخاب شوند و به عدالت حکم برانند و عدالت را اجرا کنند (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷).

قلی پور (۱۳۸۷) در کتاب خود تحت عنوان حکمرانی شایسته و مناسب دولت ضمن معرفی مفاهیم و ویژگی مؤلفه‌های حکمرانی شایسته، در مؤلفه عدالت شاخص‌های توزیع مساوی خدمات

دولتی، تحقق عدالت، تأمین حقوق فردی، ایجاد فرصت‌های مساوی در جامعه، رفع هر گونه تبعیض نژادی، جنسی و مذهبی را نام می‌برد (متفکر و بهاروندی، ۱۴۰۱).

د) شفافیت

شفافیت به این موضوع اشاره دارد که سیاست‌های کلی و خط‌مشی‌های سطوح مختلف کشور خارج از دیدگاه عمومی مردم تصمیم‌گیری نشود. به عبارت دیگر اگر تصمیم‌گیری‌ها پشت پرده گرفته شود و نقش مردم و خواسته‌های مردمی در آن لحاظ نگردد، شفافیت ندارد. بر این اساس شفافیت جریان آزاد، فراگیر، جامع و به هنگام صحیح اطلاعات شکل می‌گیرد؛ فرایندی که حذف سانسور را تقویت کرده و به ارائه و انتشار اخبار و اطلاعات از طریق رسانه‌های عمومی فراگیر (تلویزیون، رادیو، سایت‌های اینترنتی، روزنامه‌ها، هفته‌نامه‌ها، ماهنامه‌ها، فصلنامه‌ها و سالنامه‌ها) که به وسیله هیئت‌های تخصصی نظارت و ارزیابی مستقل پالایش شده‌اند، منجر می‌شود. شفافیت دارای ابعاد گوناگونی است که مهم‌ترین آن شفافیت مالی و پولی است. اصلی‌ترین شاخص شفافیت دولت‌ها آن است که میزان و نحوه کسب درآمدها و مصارف آن را به طور دقیق توضیح و نمایش دهند (ویسی، ۱۳۹۲). بنابراین قدم اساسی برای شفافیت مالی، تعریف و اجرای استانداردهای ثبات و انتشار اطلاعات است (میدری و خیرخواهان، ۱۳۸۳).

ه) قانون‌مداری

کیفیت قوانین و مقررات، توان‌مندی دولت در تدوین و اجرای سیاست‌ها و قوانین و مقررات است. اصولاً کیفیت قوانین و مقررات مصوّب به عنوان پایه‌های اصلی نهادهای رسمی، نقش مهمی در موفقیت توسعه و اصلاحات اقتصادی و سیاسی دارد. هر قدر قوانین و مقررات موجود از کیفیت بهتری برخوردار باشد، حکمرانی وضعیت بهتری پیدا خواهد کرد. حاکمیت قانون کیفیت اجرای قراردادهای، عملکرد پلیس و محاکم قضایی است. اگر پس از انعقاد قراردادها، پیمان‌ها و تعهدات، اعم از دولتی یا خصوصی، نتوان چندان به اجرای آنها امید داشت و همچنین اگر جرم و تخلف به سبب عملکرد ضعیف پلیس و محاکم قضایی قابل پیگرد نباشد، نشان‌دهنده وجود حکمرانی ضعیف

در یک کشور است؛ همچنین همه افراد در برابر قانون یکسان‌اند و تبعیضی در مقابل قانون در بین شهروندان وجود ندارد (متفکر و بهاروندی، ۱۴۰۱).

و) مشارکت

فعالیت گروهی به دلیل درکنارهم قرارگرفتن افکار، انرژی‌ها و توان‌مندی‌ها، باعث به‌وجودآمدن آثار و برکات مثبت و مفیدی است که از جمله موجب تولید فکر بیشتر، تقویت اندیشه، به‌وجودآمدن افکار گوناگون، همدلی و همراهی بیشتر و تقویت انگیزه افراد می‌شود و درنهایت منجر به افزایش کمی و کیفی در امور می‌شود. یکی از میدان‌هایی که خدای متعال بر فعالیت گروهی همواره تأکید داشته است، عرصه امر به معروف و نهی از منکر برای اصلاح جامعه و تغییر روند نادرست آن به سمت خوبی‌ها و شایستگی‌هاست؛ زیرا در این میدان، فعالیت‌های گروهی بیشتر می‌تواند نتیجه‌بخش باشد؛ لذا اگر گروهی و با برنامه منسجم و متحد به صورت هماهنگ باشد، به قطع و یقین تأثیرگذاری بیشتری خواهد داشت (سهیلی و مرادی، ۱۴۰۱). تصمیم‌گیرندگان باید آرا و نظرهای شهروندان را در تصمیم‌گیری لحاظ کنند و نمایندگان نسبت به تصمیم‌گیری خود در برابر مردم پاسخگو باشند (بایلی و الیوت، ۲۰۰۹).

ز) کارآمدی و اثربخشی

دولت مطلوب باید از دو ویژگی اثربخشی و کارآمدی برخوردار باشد. اثربخشی به معنای رسیدن به اهداف تعیین‌شده برای دولت است و کارآمدی یعنی استفاده از حداقل امکانات برای رسیدن به اهداف تعیین‌شده (یاغی، ۲۰۰۸). برای کارآمدبودن باید به اندازه کافی آمادگی و آینده‌نگری در برابر تقاضاهایی که هنوز بیان نشده‌اند، داشته باشد. حتی ممکن است اقدامات دولت به‌خوبی طراحی و اجرا نشده باشند، اما اولویت‌های لازم و مطلوبیت‌های مورد انتظار شهروندان باشد. بنابراین آن عملکرد دولت مهم است که درنهایت بر کیفیت زندگی مردم تأثیر مثبت داشته باشد و مردم به این کارآمدی صحنه بگذارند. کارآمدی دولت در وهله اول به این بستگی دارد که تا چه اندازه از عهده وظایفش در اداره امور داخلی قلمرو خود برآمده است و تا چه

حد نیازهای اجتماعی را شناسایی و راه‌حل‌های نوآورانه‌ای ابداع کرده است. در کارآمدی و اثربخشی دولت به این مسئله پرداخته می‌شود که آیا قوانین و مصوبات دولت بیانگر توانایی آن جهت واکنش کامل، پیوسته و خلاق به موضوعات مبتلابه بوده است؟ (پاتنام، ۱۳۸۰). کیفیت خدمات عمومی، کیفیت خدمات مدنی و درجه استقلال نهادهای ارائه‌کننده این خدمات دور از فشارهای سیاسی و اعتبار و ضمانت اجرایی تعهدات دولت به این خط‌مشی‌ها بیانگر میزان اثربخشی دولت است (ویسی، ۱۳۹۲).

ح) پاسخ‌گویی

از جمله تحقیقات داخلی که به‌نوعی به مقوله پاسخ‌گویی ولی با نگرشی کلی و بسته ورود کرده‌اند، می‌توان به پژوهش فولادی و شفیع (۱۳۹۷) اشاره کرد که انواع پاسخ‌گویی در نهج البلاغه را شامل پاسخ‌گویی در قبال مسئولیت، پاسخ‌گویی در قبال مردم و اجتماع، پاسخ‌گویی در قبال بیت المال و پاسخ‌گویی در قبال عملکرد دانسته‌اند. همچنین ذاکری و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی به تبیین الگوی پاسخ‌گویی و نظارت بر نظام اداری در حکومت علوی از منظر بوروکراسی و دموکراسی پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که در دوران زعامت امام علی ۵٪ بحث پاسخ‌گویی و نظارت بر دستگاه بوروکراسی از طریق نظامی جامع و چندوجهی انجام می‌گرفته است که شامل کنترل سیاسی، خودکنترلی بر مبنای ارزش‌های بوروکراتیک و نظارت همگانی بوده است. جست‌وجوی پیشینه پژوهشی خارج از کشور در حوزه پاسخ‌گویی اسلامی نیز بیانگر آن است که این تحقیقات نیز توصیفی از پاسخ‌گویی را در امور و قواعد اجتماعی همچون امور خیریه، وقف (عثمان، ۲۰۱۲)، زکات (سعد و همکاران، ۲۰۱۴)، مسائل بانکداری یا نقش و جایگاه کلی آن را در آموزه‌های دینی بررسی کرده و از ارائه یک چارچوب جامع و مدون غافل بوده‌اند و تنها بر ضرورت و اهمیت پاسخ‌گویی و فاصله آن تا وضعیت مطلوب در یک کشور اسلامی تأکید دارند (امیری، ۱۴۰۲).

۲-۲. پیشینه پژوهش

جدول شماره ۱: پیشینه پژوهش

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف یا سؤالات اصلی	نویسندگان- روش استفاده‌شده
مدل پژوهش دارای ۵ بعد (انسجام هم‌گرایی و هم‌افزایی، اعتماد ارکان حکمرانی به یکدیگر، فرایند انتخاب اصلاح و نظارت بر حکومت، توسعه ظرفیت‌ها، سیاست‌ها و اقدامات و حاکمیت و توسعه ارزش‌های اسلامی در فرایندها) و ۱۴ مؤلفه و ۳۶ شاخص است.	شاخص‌های حکمرانی مطلوب اسلامی بر اساس نظریه‌های حکمرانی اسلامی، خیرگان و کارشناسان کدام‌اند؟	متفکر و بهاروندی (۱۴۰۱)، به روش آمیخته - روش تحلیل محتوا
مؤلفه‌ها شامل: مشارکت، همگرایی، قانون‌گرایی، عدالت محوری، شفافیت، شایسته‌سالاری، امر به معروف و نهی از منکر، کنترل فساد، استقلال و عزت اسلامی، رشد و تعالی مستمر، اثربخشی، اخلاق محوری و سلوک اسلامی، رعایت محرومان، کاهش و محو فقر.	چه سازوکارهای اجرایی حکمرانی مطلوب اسلامی بر اساس نظریه‌های حکمرانی اسلامی، خیرگان و کارشناسان وجود دارد؟	رفعیان، محرابی و دریانورد (۱۴۰۱)، به روش توصیفی-تحلیلی-روش شبه‌دلفی
دیدگاه پاسخ‌دهندگان به عملکرد نظام مدیریت شهری ایران با توجه به شاخص‌های حکمرانی اسلامی نامطلوب است و انحراف میانگین تمامی شاخص‌های مستخرج منفی است و بیانگر ضعف، انحراف و گاهی خروج از خط سیر این بینش الهی در حوزه مدیریت شهری ایرانی است.	سنجش میزان تحقق شاخص‌های الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری ایران به چه صورت است؟	
شاخص‌های حکمرانی با بنیان اسلامی شامل گویه‌های تکیه بر شریعت الهی و خدامحوری، بینش راهبردی و		

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف یا سؤالات اصلی	نویسندگان- روش استفاده شده
همه‌شمول، صراحت و روشنی اهداف و سیاست‌ها، پاسخ‌گویی و شفافیت، کارایی و اثربخشی، قانون‌محوری و کیفیت قانون، مبارزه با فساد و پرهیز از احتجاب، شایسته‌سالاری و تخصص‌گرایی، مشورت و مشارکت‌جویی، کنترل، اصلاح و نظارت همگانی، جلب رضایت عمومی، حاکمیت مقتدر، یکپارچه و به دور از استبداد، وفای به عهد و مسئولیت‌پذیری (امانت‌محوری)، حفظ نظم و پایداری سازمانی، اخلاق‌گرایی، خردگرایی، عمل‌گرایی، انتقادپذیری، ایشار و همدردی، امر به معروف و نهی از منکر، انصاف، تولیدگرایی و توسعه‌گرایی، حق‌طلبی، عدالت‌خواهی و عدالت‌گستری، پرهیز از خشم به هنگام تصمیم‌گیری، وحدت، تعاون و همگرایی، وفق و مدارا، توجه به محرومان، وفاداری، مسئولیت‌تربیتی و علمی و برقراری امنیت.		
حکمرانی اسلامی فضای مجازی در جمهوری اسلامی ایران در بستر شبکه ملی اطلاعات در گام دوم انقلاب می‌تواند سبکی از زندگی مجازی با محوریت اسلام را برای کاربران فراهم نماید تا در آن علم و پژوهش، اقتصاد و کسب‌وکار، معنویت و اخلاق، استقلال و آزادی، عدالت و مبارزه با فساد، عزت و اقتدار ملی را به همراه داشته باشد. این راهبرد با	الزامات حکمرانی اسلامی فضای مجازی در گام دوم انقلاب اسلامی به چه صورت است؟	عابدی درچه (۱۴۰۲)، به روش توصیفی-تحلیلی

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف یا سؤالات اصلی	نویسندگان- روش استفاده‌شده
سامانه‌محور نمودن فعالیت بخش دولتی، خصوصی و مدنی به عنوان سه قسمت اصلی در هر حکمرانی، باعث شفافیت، پاسخ‌گویی، جریان آزاد اطلاعات و کارآمدی هر حکومتی خواهد شد.		
شاخص‌های احصاشده در قسمت نتیجه‌گیری این مقاله شامل: حق حاکمیت، رشد انسان و جامعه، اسلامیت، جمهوریت، وضع قوانین، عدالت‌محوری، آزادی، مبارزه با فساد، نفی سلطه، مسئولیت‌پذیری، پاسخ‌گویی، تعاون و همکاری، حاکمیت ولی فقیه، رئیس‌جمهور، استقلال قوای سه‌گانه، اقتدار ملی (مشروعیت)، مشارکت مردم، شفافیت، رشد، نظارت، اثربخشی، کارایی، دفاع خارجی، امنیت داخلی، وضع قانون، قضاوت و امور خارجه می‌باشد.	مقایسه دو رویکرد حکمرانی متعالی اسلامی و حکمرانی خوب به چه صورت است؟	عابدی درچه و همکاران (۱۳۹۹)، به روش توصیفی-تحلیلی، روش مقایسه‌ای-تطبیقی
حکمرانی مطلوب حرکت از «وضعیت نامطلوب» به «وضعیت مطلوب» بر اساس «راهبرد ترسیم‌الگوی حکمرانی مطلوب» می‌باشد؛ این تغییر و دگرگونی باید در ویژگی‌های بنیادین حکمرانی در ابعاد و سطوح مختلف اجرا و نهادینه شود. این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: مشارکت، شفافیت و جریان آزاد اطلاعات، مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی، محاسبه‌پذیری، اثربخشی و کارایی، دولت الکترونیک و فضای مجازی سالم، مردمی بودن و عدالت‌محوری.	تبیین مؤلفه‌های الگوی حکمرانی مطلوب اسلامی-ایرانی پیشرفت در نهادینگی تمدن نوین اسلامی چگونه است؟	عابدی درچه (۱۳۹۸)، به روش توصیفی - تحلیلی

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف یا سؤالات اصلی	نویسندگان- روش استفاده‌شده
عوامل زمینه‌ساز پاسخ‌گویی در سه حوزه: - ذهنی و ادراکی (شناختی) شامل: توفیق الهی، پایداری، عبرت و قیامت - بینشی و نگرشی (عاطفی) شامل: آرامش، توکل و بصیرت - عملی و رفتاری شامل: مسئولیت‌پذیری، تکلیف‌پذیری، عبادت، مجاهده، درستکاری، پاکدامنی، برهان الهی، اعمال حسنه، ندبه، امرار معاش و انجام واجبات می‌باشند.	مدل حکمرانی اسلامی در چارچوب پاسخ‌گویی قرآنی به چه صورت است؟	امیری (۱۴۰۲)، به روش تحلیل محتوا، روش فرایند چرخه‌ای تحلیل
آنچه در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت، پرداختن به تعریف حکمرانی اسلامی و همچنین شناسایی نقش آفرینان حکمرانی اسلامی بود. در مورد تعریف حکمرانی اسلامی، در نهایت تعریفی که ارائه شد این بود که حکمرانی اسلامی عبارت است از تعیین، اعمال و کاربرد قواعد شریعت‌مدار و حکیمانه با وحدت و همیاری صادقانه نقش آفرینان امت مبتنی بر روابط اخوت ایمانی با محوریت ولایت برای تحقق عدالت و رشد و هدایت جامعه در مسیر تقرب الی الله.	نقش آفرینان حکمرانی اسلامی بر اساس فرمایش‌های امام علی % چه کسانی هستند؟	حجازی‌فر (۱۴۰۲)، به روش تحلیل مضمون
این پژوهش نسبت به سایر پژوهش‌های موجود، وجوه کاملی از ابعاد حکمرانی اسلامی مشتمل بر قوانین عرفی استخراج‌شده از متون دینی توسط نائینی را نشان داده است. علامه نائینی در ضرورت حکومت بین مردم	حکمرانی اسلامی از نگاه آیت‌الله نائینی چه شاخصه‌هایی دارد؟	جلیل‌فر و همکاران (۱۴۰۲)، به روش تحلیل گفتمان

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف یا سؤالات اصلی	نویسندگان - روش استفاده‌شده
در هر شرایطی می‌نویسد: پایداری نظام جهان و زندگی بشر وابسته به حکومت و سیاست است؛ یعنی برای هر جامعه‌ای، وجود حاکم، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. نائینی اساس سلطنت ولایتیه را آزادی و مساوات دانسته و می‌نویسد: در این قسم از سلطنت، ولایت بر مصالح مملکت، دارای محدودیت بوده و آزادی گردن ملت از اسارت، غلامی، بندگی نحس و لعنتی سلطان مورد تأکید است. مشارکت در امور مملکتی برای مردم فراهم بوده و بین همدیگر و حتی با شخص سلطان در همه امورات عمومی مانند درآمد کشور و غیره برابری برقرار و حق محاسبه و مراقبت ملت و پاسخ‌گویی کارگزاران از نتایج فرعی دو اصل آزادی و برابری است. نائینی معتقد بود از آنجایی که به امام معصوم دسترسی وجود ندارد، لازم است از نظارت بیرونی به جای قوه عصمت استفاده نموده که وظیفه مراقبت، محاسبه و پاسخ‌گویی را به عهده دارد.		
دغدغه اصلی اغلب نظریه‌پردازان این حوزه، اجرای عدالت و جلوگیری از استبداد، خودکامگی و برقراری نظم و امنیت است. قانون اساسی هر کشوری ضمن تعریف اصول اساسی، ساختار، سلسله‌مراتب، جایگاه و حدود قدرت سیاسی دولت، به تعیین و تضمین حقوق شهروندان و تنظیم روابط قدرت می‌پردازد.	چگونه می‌توانیم بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب، مؤلفه‌های مدیریت جهادی را در راستای اعتلای حکمرانی اسلامی	مرادی و سهیلی (۱۴۰۱)، به روش توصیفی-تحلیلی

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف یا سؤالات اصلی	نویسندگان - روش استفاده شده
حکمرانی خوب گفتمان جدیدی است که با مؤلفه‌هایی مانند قانون‌مندی، مشارکت، مسئولیت‌پذیری، پاسخ‌گویی، شفافیت، اثربخشی و کارایی تعریف می‌شود که در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است.	مردم‌پایه در جمهوری اسلامی ایران بر اساس تدابیر و فرمایش‌های فرماندهی معظم کل قوا تبیین و تشریح و عملیاتی نماییم؟	
راهبردهای احصاشده شامل: تسهیل حرکت به سوی رشد و توسعه، برقراری جریان آزاد اطلاعات، برقراری عدالت در حکمرانی، تقویت امور دفاع سایبری، تقویت تعهد و پاسخ‌گویی حاکمیت و شایسته‌سالاری می‌باشد.	راهبردهای حکمرانی بر مبنای الگوی حکمرانی اسلامی کدام‌اند؟	آقازاده و همکاران (۱۴۰۰)، به روش توصیفی - تحلیلی، روش تحلیل محتوا - تم
بررسی‌ها نشان داد مؤلفه‌های اصلی سازمان‌دهی در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی شامل پنج بعد، شاکله ظاهری، شاکله معنوی، نظم انقلابی، روح انقلابی و موتور پیشران می‌باشند. شاکله ظاهری که بعد قابل تغییر و تحولی نهاد است و شامل همه‌جانگی و چندبعدی بودن، قابل توسعه و تکثیر بودن، اندیشه‌ورزی و آینده‌نگری، فرایندمحوری و انعطاف‌پذیری نهاد انقلابی می‌باشد. شاکله معنوی بعد ثابت نهاد است که شامل ایمان و باور، روحیه، انگیزه و شوق قلبی و بینش حق‌بین و حق طلب است.	الگوی سازمان‌دهی نهادهای انقلابی در حکمرانی اسلامی چگونه است؟	محمدی و همکاران (۱۴۰۱)، به روش تحلیل مضمون

مهم‌ترین یافته‌ها	اهداف یا سؤالات اصلی	نویسندگان - روش استفاده‌شده
نظم انقلابی به تعبیری مکانیزم بین ثبات و تغییر در نهاد انقلابی است؛ به این معنا که نظم گویای ثبات و انقلاب گویای تحول است و طبق فرمان رهبر معظم انقلاب، نظریه نظم انقلابی (بیانیه گام دوم انقلاب) مکانیزم بین تغییر و ثبات سازمان‌دهی نهاد انقلابی محسوب می‌شود و شامل حفظ استقلال نهاد، قاعده‌مندی و رعایت مقررات، نظارت و کنترل انقلابی، برنامه‌ریزی صحیح و اثربخش و به‌روزشوندگی دائمی نهاد است. روح انقلابی به این معناست که نهاد انقلابی باید نسبت خود را با انقلاب اسلامی مشخص کند. این بعد شامل مقابله با دشمن، مأموریت‌محوری (انجام مأموریت‌های انقلاب اسلامی)، اقدام و عمل جهادی و مردمی بودن است. موتور پیشران سازمان‌دهی نهاد انقلابی، مدیر جهادی محسوب می‌شود که ابعاد مختلف مدیریت می‌تواند حرکت‌ساز و پیشران نهاد انقلابی قرار گیرد. در اینجا الگوی اساسی مطرح‌شده در اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی، الگوی مبتنی بر شایستگی است که شامل شایسته‌گزینی، شایسته‌پروری، شایسته‌گماری و شایسته‌داری است.		
با عطف به تحلیل‌ها و یافته‌های تحقیق می‌توان دریافت که حکمرانی سالم اسلامی شیوه حکومتی است که در	مؤلفه‌های حکمرانی سالم اسلامی در پرتو	معدنی و نجاری (۱۴۰۱)، به روش

نویسندگان- روش استفاده شده	اهداف یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
آمیخته، تحلیل روایت- دلفی تعدیل شده	ارزش‌های ناب انقلاب اسلامی از منظر و دیدگاه مقام معظم رهبری > به چه صورت است؟	آن ابعاد روابط بین حکومت و مردم، تعامل اجزای تشکیل دهنده حکومت و رابطه آن با سایر حکومت‌ها، در اهداف و سیاست‌ها، قوانین و خط‌مشی‌ها، برنامه‌ریزی و اجرا و نظارت و ارزیابی بر اساس مبانی، اصول و روش‌های اسلامی تنظیم می‌گردد. در این چارچوب مؤلفه‌هایی چون: مدیریت حکیمانه و مصلحت‌جویانه، سلامت اخلاقی و عملکردی، تحقق تمدن نوین اسلامی، تحول بنیادین و پیشرفت جامع و پایدار و حمایت از اجتماعات نخبگانی به عنوان درون‌مایه‌های اصلی و کلیدی این حوزه می‌باشند که هسته مرکزی این مقوله را تشکیل می‌دهند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی است که مبنای پژوهش کمی است و از نظر گردآوری داده‌ها، از نوع توصیفی-پیمایشی است. روش‌های گردآوری اطلاعات، شامل مطالعه کتابخانه‌ای و جمع‌آوری داده‌ها از راه پرسشنامه بوده است. به منظور شناسایی و کشف ابعاد یا سازه‌های اصلی داده‌های تحقیق برای شناسایی عوامل مؤثر و تبیین سهم واریانس و دگرگونی توسط این عامل‌ها و نیز اولویت آنها در زمینه عوامل اثرگذار حکمرانی اسلامی بر موفقیت حکمرانی روش تحلیل عاملی-اکتشافی استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل استادان و نخبگان دانشگاهی است که نمونه آماری در آن توزیع جمع‌آوری شده است.

با توجه به اینکه تعداد متغیرهای تحقیق در پرسشنامه ۲۱ متغیر است و در تجزیه و تحلیل داده‌ها

از تحلیل داده‌ها و مدل ساختاری استفاده می‌شود، لازم است حجم نمونه بزرگ در نظر گرفته شود تا بتوان تکنیک ساختاری را انجام داد، به مدل برازش شده دست یابیم. به همین دلیل حجم نمونه را با استفاده از محدوده زیر به دست می‌آوریم:

$$Q^{\circ} < n < Q^{1^{\circ}}$$

(صدرالسادات و مینایی، ۱۳۹۲)

که در آن Q تعداد گزینه‌ها و n تعداد نمونه است. بنابراین تعداد نمونه این تحقیق معادل ده برابر گزینه‌های به دست آمده (Q × ۱۰) می‌باشد که معادل ۲۱۰ پرسشنامه محاسبه شده است. جهت تعیین اعتبار و روایی پرسشنامه از روش اعتبار محتوا استفاده شده است. در این تحقیق، پرسشنامه خبرگان جهت تأیید متغیرها به نظر ۱۰ تن از خبرگان دانشگاهی رسید؛ سپس پرسشنامه اول جهت تعیین مؤلفه‌ها با ۳۰ متغیر و پرسشنامه دوم جهت تعیین روابط و تعیین مدل ساختاری با ۲۱ متغیر استفاده شد.

برای محاسبه پایایی پرسش‌های پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شد که آلفای به دست آمده برای کل آزمودنی‌ها با نرم افزار SPSS انجام و برابر با ۰/۸۴۵ محاسبه شد. از آنجا که مقدار آلفای کرونباخ به دست آمده بزرگ‌تر از ۰/۷۵ است، می‌توان ادعا نمود آزمون از پایایی قابل قبولی برخوردار است.

۴. یافته‌های پژوهش

- اطلاعات به دست آمده از آمار توصیفی به طور خلاصه در ذیل آمده است:
- از ۲۱۰ نفر، بیشترین آمار از بین پاسخ‌دهندگان را مردان تشکیل می‌دهند که معادل ۷۵ درصد است.
  - بیشترین افراد نمونه را بین ۴۰ تا ۴۵ سال تشکیل می‌دهند و کمترین آنها بین ۳۰ تا ۳۵ سال سن دارند.
  - افراد با مدارک کارشناسی ارشد بیشترین درصد از افراد نمونه را به خود اختصاص داده‌اند (۵۷ درصد).

همان گونه که در جدول زیر مشاهده می‌شود، در تحلیل عامل اولیه با توجه به اینکه اندازه میانگین کفایت نمونه‌گیری (KMO) حدود $0/681$ است، داده‌ها برای استفاده از تحلیل عاملی مناسب‌اند.

جدول شماره ۲: اندازه کفایت نمونه‌گیری KMO و آزمون کرویت بارتلت در آزمودنی‌های پژوهش

KMO and Bartlett's Test		
$0/681$	اندازه کفایت نمونه‌گیری KMO	
$4250/205$	مجذور خی	آزمون کرویت بارتلت
435	درجه آزادی	
$0/000$	سطح معناداری	

طبق آزمون کرویت بارتلت چون مقدار آن (Sigma برابر ۰) در جدول زیر کوچک‌تر از ۵ درصد است، توانایی عاملی شدن داده‌ها تأیید می‌شود؛ ولی بهتر است سایر شاخص‌های توانایی عاملی شدن را به دلیل حساس بودن این آزمون مورد بررسی قرار داد.

با توجه به توضیحاتی که پیش از این بیان شد و مقادیر به‌دست آمده برای شاخص KMO با مقدار $0/681$ و سطح معناداری $0/000$ در آزمون کرویت بارتلت سؤالات پرسشنامه شرایط لازم برای اجرای تحلیل عاملی اکتشافی را دارا می‌باشد.

جهت تعیین میزان تبیین واریانس هر گویه به وسیله تحلیل در آزمودنی‌های پژوهش برای ۳۰ گویه، از اشتراکات استفاده شد که اگر مقدار مشترک گویه‌ای کمتر از $0/5$ باشد، از تحلیل حذف می‌شود. بر اساس نتایجی که محقق به دست آورد، ۳ متغیر از تحلیل حذف شد و سایر متغیرها برای ادامه تحلیل مناسب‌اند؛ یعنی ۲۷ سؤال باقی ماند که واریانس کل تبیین شده برای آنها در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۳: واریانس کل تبیین شده

عوامل	مقادیر ویژه اولیه			مقادیر استخراج			مقادیر عوامل استخراج بعد از انجام چرخش		
	کل واریانس	درصد واریانس	درصد تراکمی واریانس	کل واریانس	درصد واریانس	درصد تراکمی واریانس	کل واریانس	درصد واریانس	درصد تراکمی واریانس
۱	۵,۱۹	۱۹,۲۳	۱۹,۲۳۰	۵,۱۹	۱۹,۲۳	۱۹,۲۳	۲,۷۴	۱۰,۱۸	۱۰,۱۸
	۳	۰		۳	۰		۹	۱	۱
۲	۳,۲۶	۱۲,۰۹	۳۱,۳۲۳	۳,۲۶	۱۲,۰۹	۳۱,۳۲	۲,۷۳	۱۰,۱۳	۲۰,۳۱
	۶	۳		۶	۳		۶	۵	۶
۳	۲,۷۸	۱۰,۳۰	۴۱,۶۳۲	۲,۷۸	۱۰,۳۰	۴۱,۶۳	۲,۲۹	۸,۵۱۴	۲۸,۸۳
	۴	۸		۴	۸		۹	۰	۰
۴	۱,۹۰	۷,۰۵۹	۴۸,۶۹۱	۱,۹۰	۷,۰۵۹	۴۸,۶۹	۲,۲۹	۸,۴۹۲	۳۷,۳۲
	۷			۷			۳	۱	۱
۵	۱,۵۵	۵,۷۷۱	۵۴,۴۶۲	۱,۵۵	۵,۷۷۱	۵۴,۴۶	۲,۱۵	۷,۹۹۳	۴۵,۳۱
	۹			۹			۸	۵	۵
۶	۱,۴۷	۵,۴۴۴	۵۹,۹۰۶	۱,۴۷	۵,۴۴۴	۵۹,۹۰	۱,۹۰	۷,۰۶۶	۵۲,۳۸
	۱			۱			۸	۱	۱
۷	۱,۲۸	۴,۷۴۳	۶۴,۶۴۸	۱,۲۸	۴,۷۴۳	۶۴,۶۴	۱,۸۴	۶,۸۳۸	۵۹,۲۱
	۲			۲			۶	۹	۹
۸	۱,۱۷	۴,۳۶۴	۶۹,۰۱۲	۱,۱۷	۴,۳۶۴	۶۹,۰۱	۱,۸۴	۶,۸۱۶	۶۶,۰۳
	۹			۹			۰	۵	۵
۹	۱,۰۰	۳,۷۳۲	۷۲,۷۴۴	۱,۰۰	۳,۷۳۲	۷۲,۷۴	۱,۸۱	۶,۷۰۹	۷۲,۷۴

عوامل	مقادیر ویژه اولیه			مقادیر استخراج			مقادیر عوامل استخراج بعد از انجام چرخش		
	۹			۹	۴	۱	۴	۱	۴
۱۰	.۸۶۳	۳,۱۹۴	۷۵,۹۳۸						
۱۱	.۷۴۹	۲,۷۷۰	۷۸,۷۰۷						
۱۲	.۶۸۷	۲,۵۴۲	۸۱,۲۴۹						
۱۳	.۶۱۵	۲,۲۷۵	۸۳,۵۲۴						
۱۴	.۵۶۱	۲,۰۷۳	۸۵,۵۹۷						
۱۵	.۵۱۶	۱,۹۰۸	۸۷,۵۰۵						
۱۶	.۴۶۹	۱,۷۳۴	۸۹,۲۳۸						
۱۷	.۴۳۵	۱,۶۰۹	۹۰,۸۴۷						
۱۸	.۳۶۴	۱,۳۴۵	۹۲,۱۹۲						
۱۹	.۳۴۶	۱,۲۷۷	۹۳,۴۶۸						
۲۰	.۳۱۸	۱,۱۷۴	۹۴,۶۴۲						
۲۱	.۲۹۵	۱,۰۸۸	۹۵,۷۳۰						
۲۲	.۲۷۶	۱,۰۱۹	۹۶,۷۴۸						
۲۳	.۲۴۷	.۹۲۱	۹۷,۶۷۰						
۲۴	.۲۰۶	.۷۶۱	۹۸,۴۳۰						
۲۵	.۱۷۷	.۶۶۳	۹۹,۰۹۴						
۲۶	.۱۴۸	.۵۴۳	۹۹,۶۳۷						
۲۷	.۰۹۹	.۳۶۳	۱۰۰,۰۰۰						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

۲۷ عامل احتمالی وجود دارد؛ یعنی به همان تعدادی که گویه وارد تحلیل شده است؛ اما این بدان معنا نیست که هر گویه، یک عامل است. برای هر عامل، به دنبال مجموع واریانس که تبیین می‌کند (مقدار ویژه)، واریانس تبیین‌شده بر حسب درصدی از کل واریانس و سپس درصد تراکمی آمده است. جهت بررسی بارگذاری گویه‌ها روی عوامل شناسایی شده در آزمودنی‌های پژوهش از بار عاملی قبل و بعد از چرخش استفاده شد و در نهایت ۲۱ گویه مورد قبول واقع شد. پس از حذف سؤالات و شماره‌گذاری مجدد سؤالات، ۲۱ سؤال پرسشنامه نهایی با شماره‌گذاری زیر در نرم‌افزار وارد گردیده‌اند. تحلیل عاملی با شش عامل اجرا شد و نام‌گذاری توسط محقق به صورت زیر صورت گرفته است و در جدول ۴ آورده شده است.

عامل: عدالت، شفافیت، قانون‌مداری، مشارکت، کارآمدی و اثربخشی و پاسخ‌گویی.

جدول شماره ۴: عنوان عامل‌ها و متغیرها

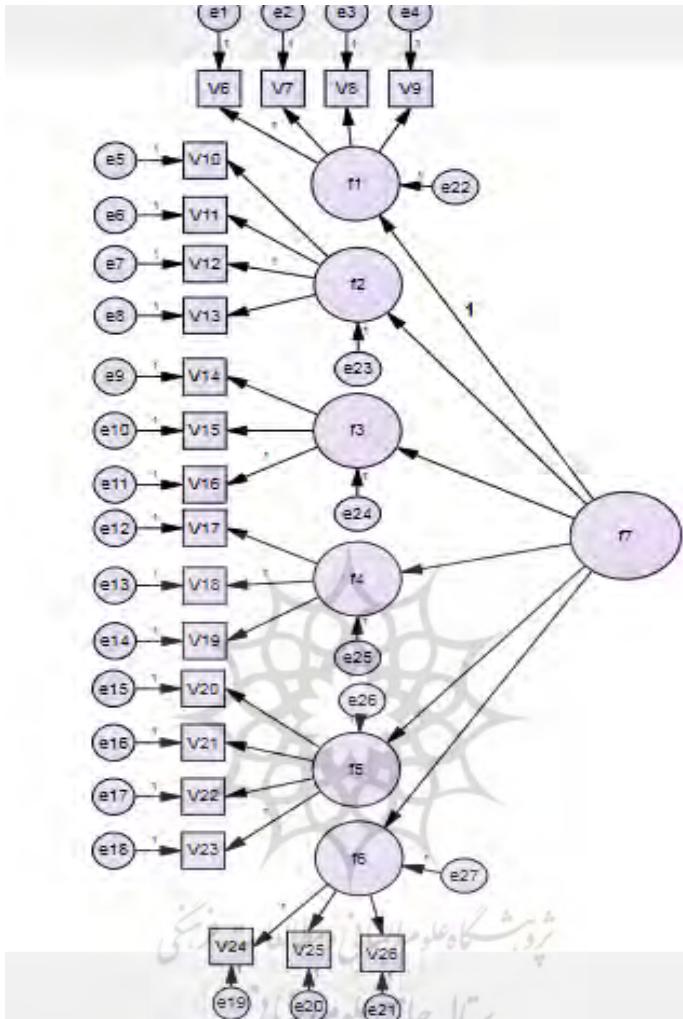
عنوان عامل	عنوان متغیر	نماد هر متغیر
F ^۱ (عامل یک) عدالت	انصاف (توزیع مساوی خدمات و رفع تبعیض)	V _۶
	توجه به محرومان و مستضعفان	V _۷
	عدالت قضایی	V _۸
	تأمین حقوق فردی	V _۹
F ^۲ (عامل دو) شفافیت	نظارت‌پذیری	V _{۱۰}
	اطلاع‌رسانی عمومی	V _{۱۱}
	جریان آزاد اطلاعات	V _{۱۲}
	استانداردسازی انتشار اطلاعات	V _{۱۳}
F ^۳ (عامل سه) قانون‌مداری	کیفیت قوانین و مقررات	V _{۱۴}
	حاکمیت قانون	V _{۱۵}
	برابری در مقابل قانون	V _{۱۶}

۷۱۷	مشارکت اجتماعی	F ^۴ (عامل چهار) مشارکت
۷۱۸	امر به معروف و نهی از منکر	
۷۱۹	آزادی و حق اظهار نظر	
۷۲۰	فقرزدایی	F ^۵ (عامل پنج) کارآمدی و اثربخشی
۷۲۱	تأمین معیشت و رفاه	
۷۲۲	کنترل فساد (فسادستیزی)	
۷۲۳	تأمین امنیت (امنیت‌گرایی)	
۷۲۴	در قبال مسئولیت و عملکرد	F ^۶ (عامل شش) پاسخ‌گویی
۷۲۵	در قبال بیت‌المال	
۷۲۶	در قبال مردم و اجتماع	

با استفاده از مدل معادلات ساختاری که در زیر آورده شده است، فرضیه‌های طرح‌شده (سؤال دوم پژوهش) مورد استنباط قرار می‌گیرد:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل شماره ۱: مدل معادله ساختاری پژوهش (مدل عاملی مرتبه دوم)

در پاسخ به سؤال دوم که چه رابطه‌ای بین متغیرهای شناسایی شده و موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران وجود دارد، به تفکیک مؤلفه‌ها به طور خلاصه در ذیل آمده است:

۱- بین عدالت و موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران ارتباط معناداری وجود دارد.

Label	P	C.R.	S.E.	Estimate	پارامتر
عدالت	***	۶۴۳.۴	۳۵۲.	۶۲۲.۱	موفقیت حکمرانی

مقدار $P < 0/005$ است؛ بنابراین فرضیه تأیید می‌شود؛ یعنی عدالت بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران مؤثر است و رابطه معناداری بین متغیر مستقل و متغیر وابسته وجود دارد.

۲- بین محتوای شفافیت و موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران ارتباط معناداری وجود دارد.

Label	P	C.R.	S.E.	Estimate	پارامتر
	0/002	128.3	182.	570.	موفقیت حکمرانی
					شفافیت <---

مقدار $P < 0/005$ است؛ بنابراین فرضیه تأیید می‌شود؛ یعنی شفافیت بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران مؤثر است و رابطه معناداری بین متغیر مستقل و متغیر وابسته وجود دارد.

۳- بین قانون‌مداری و موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران ارتباط معناداری وجود دارد.

Label	P	C.R.	S.E.	Estimate	پارامتر
	***	4/920	350.	1/724	موفقیت حکمرانی
					قانون‌مداری <---

مقدار $P < 0/005$ است؛ بنابراین فرضیه تأیید می‌شود؛ یعنی قانون‌مداری بر موفقیت حکمرانی در ج.ا. مؤثر است و رابطه معناداری بین متغیر مستقل و متغیر وابسته وجود دارد.

۴- بین مشارکت و موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران ارتباط معناداری وجود ندارد.

Label	P	C.R.	S.E.	Estimate	پارامتر
	0/090	1/694	189.	0/320	موفقیت حکمرانی
					مشارکت <---

مقدار $P > 0/05$ است؛ بنابراین فرضیه تأیید نمی‌شود؛ یعنی مشارکت بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران مؤثر نبوده و رابطه معناداری بین متغیر مستقل و متغیر وابسته وجود ندارد.

۵- بین کارآمدی و اثربخشی و موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران ارتباط معناداری وجود دارد.

Label	P	C.R.	S.E.	Estimate	پارامتر
	***	4/807	333.	1/603	موفقیت حکمرانی
					کارآمدی و <---

اثر بخشی							

مقدار $P < 0/005$ است؛ بنابراین فرضیه تأیید می‌شود؛ یعنی کارآمدی و اثربخشی بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران مؤثر است و رابطه معناداری بین متغیر مستقل و متغیر وابسته وجود دارد.

۶- بین پاسخ‌گویی و موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران ارتباط معناداری وجود دارد.

پارامتر	Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
موفقیت حکمرانی	۱/۷۷۳	۳۶۸.	۴/۸۱۶	***	
پاسخ‌گویی	<---				

مقدار $P < 0/005$ است؛ بنابراین فرضیه تأیید می‌شود؛ یعنی پاسخ‌گویی بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران مؤثر است و رابطه معناداری بین متغیر مستقل و متغیر وابسته وجود دارد.

۵. بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱. بحث

از نتایج این تحقیق می‌توان به این نکته اشاره کرد که می‌توان با الگوگیر از ارزش‌های ناب انقلاب اسلامی، حکمرانی اسلامی را با شیوه حکومتی که مبتنی بر مردم‌سالاری دینی است، عملیاتی کرد و سبک جدیدی از حکومت و حکمرانی را در چارچوب قوانین الهی و اسلامی ارائه نمود که در راستای رشد و تعالی کشور مثمر و کارآمد باشد. پاسخ‌گویی به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر موفقیت حکمرانی شناسایی شده است. این نشان می‌دهد مردم انتظار دارند مسئولان در برابر نظرات و مطالبات آنها پاسخ‌گو باشند و برای رفع مشکلات آنها اقدام کنند. حاکمیت قانون و رعایت اصول عدالت در اجرای قوانین، عامل دیگری است که تأثیر مستقیمی بر موفقیت حکمرانی دارد. این امر نشان می‌دهد مردم به قانونی بودن تصمیمات و اعمال حاکمیت اعتماد دارند. عدالت در توزیع منابع و فرصت‌ها و برخورد برابر با همه افراد جامعه یکی از مهم‌ترین اصول حکمرانی اسلامی است. نتایج پژوهش نیز بر اهمیت عدالت در موفقیت حکمرانی تأکید دارد. کارآمدی و اثربخشی در اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها از دیگر عوامل مؤثر بر موفقیت حکمرانی است. مردم انتظار دارند دولت بتواند مشکلات را به صورت مؤثر و کارآمد حل کند. شفافیت در تصمیم‌گیری‌ها و عملکرد دولت، اعتماد

عمومی را افزایش می‌دهد و به بهبود مشارکت مردم در فرایندهای تصمیم‌گیری کمک می‌کند. بر خلاف انتظار، عامل مشارکت، تأثیر معناداری بر موفقیت حکمرانی نداشته است. این یافته می‌تواند حاکی از پیچیدگی‌های بیشتری در رابطه بین مشارکت و موفقیت حکمرانی باشد و نیازمند بررسی‌های بیشتر در مطالعات آتی است.

۲-۵. نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج آزمون، ابتدا ۶ عامل به عنوان عوامل اثرگذار حکمرانی اسلامی بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران شناسایی شد که عبارت‌اند از: عامل مشارکت؛ پاسخ‌گویی؛ قانون‌مداری؛ عدالت؛ کارآمدی و اثربخشی و شفافیت است که از این میان تنها عامل مشارکت بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران مؤثر نبود. پس ۵ متغیر دیگر بر موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران (متغیر وابسته) تأثیر معنادار دارند. با توجه به یافته‌های تحقیق، می‌توان نتیجه گرفت که برای دستیابی به حکمرانی اسلامی موفق در جمهوری اسلامی ایران باید بر تقویت این پنج عامل تمرکز شود. این امر نه تنها به بهبود کیفیت حکمرانی کمک خواهد کرد بلکه زمینه‌ساز توسعه پایدار و رضایت عمومی نیز خواهد بود. بنابراین سیاست‌گذاران باید استراتژی‌هایی را طراحی کنند که این عوامل را در مرکز توجه خود قرار دهند تا بتوانند به اهداف بلندمدت نظام حکمرانی دست یابند. همچنین یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد عوامل پاسخ‌گویی، قانون‌مداری، عدالت، کارآمدی و اثربخشی و شفافیت، نقش بسیار مهمی در موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران دارند. مسئولان باید پاسخ‌گویی عملکرد خود باشند و به نظرات و انتقادهای مردم توجه کنند. باید تلاش شود قوانین به صورت عادلانه و یکسان اجرا شوند و از هر گونه تبعیض جلوگیری شود. توزیع عادلانه منابع و فرصت‌ها بین همه افراد جامعه از مهم‌ترین اولویت‌های حکمرانی باید باشد. دولت باید برای افزایش کارایی و اثربخشی در اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ها تلاش کند. تصمیم‌گیری‌ها باید به صورت شفاف و با مشارکت مردم انجام شود. با توجه به این نتایج می‌توان گفت بهبود در این حوزه‌ها می‌تواند به ارتقای سطح رضایت‌مندی مردم و افزایش مشروعیت نظام کمک کند. نتایج نشان می‌دهد عوامل پاسخ‌گویی، قانون‌مداری، عدالت، کارآمدی و اثربخشی و شفافیت تأثیر معناداری بر

موفقیت حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران دارند. این بدان معناست که بهبود در این حوزه‌ها می‌تواند به طور مستقیم به ارتقای سطح موفقیت حکمرانی کمک کند.

۳-۵. پیشنهادها

پیشنهاد می‌گردد با توجه به نقش برجسته تحقیق و پژوهش در تمام زمینه‌های علمی، حوزه حکمرانی اسلامی نیز برای شکوفایی نیازمند پیشرفت و تکامل محققان و صاحب‌نظران و همچنین تحقیقات در این حوزه است؛ به طوری که مبانی نظری در این حیطه علاوه بر جامع بودن، کاملاً به‌روز باشد. پیشنهاد می‌گردد در پژوهش‌های آتی موانع و محدودیت‌های موجود بر سر تحقق الگوی حکمرانی اسلامی به شکلی دقیق شناسایی گردد تا با شناسایی و رفع محدودیت‌ها و موانع موجود، در سال‌های آتی شاهد وضعیت مطلوبی در حوزه حکمرانی در کشور باشیم. در جست‌وجوی موانع و محدودیت‌های موجود بهتر است ابتدا به دنبال عوامل داخلی و ضعف‌های سازمانی بود، سپس عوامل خارجی بررسی شود؛ زیرا عوامل داخلی راحت‌تر از عوامل خارجی قابل اصلاح و کنترل است. یکی از نکات مهم در راه رسیدن به نتایج مطلوب، پیگیری، تداوم و ارزیابی اقدامات برای حصول نتیجه نهایی است؛ لذا پیشنهاد می‌گردد پس از شناسایی موانع و محدودیت‌های موجود و تلاش مداوم در رفع آنها، همواره وضعیت موجود در مقاطع مختلف مورد پایش قرار گیرد تا انحراف از الگوی حکمرانی اسلامی رخ ندهد. همچنین پیشنهاد می‌گردد با توجه به عدم تأثیر معنادار مشارکت در این پژوهش، لازم است در مطالعات آتی، ابعاد مختلف مشارکت و رابطه آن با موفقیت حکمرانی به طور دقیق‌تر بررسی شود. نقش نهادهای مدنی در تقویت پاسخ‌گویی، شفافیت و مشارکت مردم می‌تواند موضوع مهمی برای تحقیقات آتی باشد. مقایسه وضعیت حکمرانی در ایران با سایر کشورها می‌تواند به درک بهتر عوامل مؤثر بر موفقیت حکمرانی کمک کند.

۶. منابع

۶-۱. منابع فارسی

قرآن کریم.

امام‌قلی‌پور، سارا، و آسمانه، زهرا (۱۳۹۵). شاخص حکمرانی در اسلام و تأثیر آن بر برون‌دادهای سلامت در ایران. فصلنامه علمی-ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، (۱۵)، ۹-۱۰۸.

امیری، مهدی (۱۴۰۲). چارچوب پاسخ‌گویی قرآنی: مدلی برای حکمرانی اسلامی، فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، ۹ (۳)، ۴۱-۶۰.

آقازاده، هاشم، پیروزمند، علیرضا، و محبی، علی (۱۴۰۰). راهبردهای حکمرانی اسلامی بر مبنای آیات منتخب قرآن کریم. اولین همایش بین‌المللی حکمرانی و کشورداری در ایران.

آیت‌الله خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۳). پیام نوروزی سال ۱۳۷۳ در دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، منشور فرهنگی انقلاب اسلامی. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

بنیانیان، حسن، و علی‌احمدی، علیرضا (۱۳۹۳). گفتگو: تحقق سبک زندگی اسلامی ایرانی ضرورتی گریزناپذیر در نیل به تمدن اسلامی. فصلنامه تخصصی علوم انسانی اسلامی صدرا، (۱۱-۱۲).

پاتنام، رابرت (۱۳۸۰). دموکراسی و سنت‌های مدنی. ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات وزارت کشور.

پل، کلاین (۱۳۹۲). راهنمای آسان تحلیل عاملی. ترجمه سیدجلال صدرالسادات و اصغر مینایی، تهران: انتشارات سمت.

جلیل‌فر، محمد، کاوه پیشقدم، محمدکاظم، و حقیقت، حمیدرضا (۱۴۰۲). حکمرانی اسلامی از نگاه آیت‌الله نائینی. فصلنامه جامعه و سیاست، ۱ (۱)، ۴-۱۵.

حجازی‌فر، سعید (۱۴۰۲). چپستی و نقش‌آفرینان حکمرانی اسلامی بر اساس فرمایشات امام علی (ع). %

نشریه علمی مدیریت اسلامی، ۲ (۳۱)، ۸۷-۱۲۸.

- خزاعی، علی و رجیبی دوانی، محمدحسین (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی فرجام‌شناسی تمدنی. مجموعه مقالات همایش ملی تمدن نوین اسلامی، ۱۶ مهرماه، تهران: دانشگاه شاهد.
- ذاکری، محمد، اسدی، اسماعیل، و لطفی، هادی (۱۳۹۰). تبیین الگوی پاسخ‌گویی و نظارت بر نظام اداری در حکومت علوی از منظر رابطه بوروکراسی و دموکراسی. فصلنامه رسالت مدیریت دولتی، ۲ (۴)، ۱۸-۱.
- رضایی، حسن، دهقانی، روح‌الله، و کیانپور، مهرداد (۱۳۹۰). طراحی و تبیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های اساسی حکمرانی اسلامی. مرکز بررسی‌های استراتژیک.
- رفعیان، محسن، محرابی، محراب، و دریانورد، خضر (۱۴۰۱). ارزیابی وضعیت شاخص‌های الگوی حکمرانی اسلامی در نظام مدیریت شهری ایران. نشریه علمی مدیریت اسلامی، ۳۰ (۳)، ۲۱۶-۱۹۱.
- زارعی، بهادر (۱۳۹۹). حکومت محلی و توسعه ایران. تهران: ستوس.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). شیعه در اسلام. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- عابدی درچه، محسن (۱۳۹۸). تبیین مؤلفه‌های الگوی حکمرانی مطلوب اسلامی - ایرانی پیشرفت در نهادینگی تمدن نوین اسلامی. هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ۱۳۸۳-۱۴۰۵.
- عابدی درچه، محسن، زارعی، بهادر، احمدی، سیدعباس، و پیشگاهی فرد، زهرا (۱۳۹۹). تبیین مقایسه‌ای دو رویکرد حکمرانی متعالی اسلامی و حکمرانی خوب. پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۳۴ (۹)، ۱۷۷-۲۰۵.
- عابدی درچه، محسن (۱۳۹۸). الگویابی دانشگاه اخلاق‌مدار در گام دوم انقلاب اسلامی مبتنی بر حکمرانی علمی - اسلامی. مجموعه مقالات اولین همایش ملی گام دوم انقلاب اسلامی؛ رسالت دانشگاه‌ها، دانشگاه اصفهان، دانشگاه حضرت امیرالمؤمنین (ع)، ۱۵-۳۱.
- عابدی درچه، محسن (۱۴۰۲). الزامات حکمرانی اسلامی فضای مجازی در گام دوم انقلاب اسلامی. فصلنامه رهیافتهای نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، ۹ (۳)، ۸۱-۶۱.
- عرفانی فر، علی (۱۳۹۸). الگوی حکمرانی اسلامی (اهداف، مبانی نظری، مؤلفه‌ها، شاخصها، ساختارها). همایش ملی حکمرانی، مدرسه حکمرانی شهید بهشتی.
- فریدی، محمدرضا (۱۳۹۴). واکاوی خصوصیات و ویژگی‌های تمدن نوین اسلامی. مجموعه مقالات همایش ملی تمدن نوین اسلامی، ۱۶ مهرماه، تهران: دانشگاه شاهد.
- کارگر، رحیم (۱۳۶۸). جستارهایی در مهدویت. قم: مرکز تخصصی مهدویت.
- کمیجانی، علی، عیوضی، محمدرحیم، بزرگ‌مهری، مجید، و نظامی‌پور، قدید (۱۳۹۸). سیمای حکمرانی مطلوب در آینده‌پژوهی: از تصویرپردازی تا شکل‌گیری آینده. آینده‌پژوهی ایران، ۴ (۱)، ۲۳۵-۲۰۷.

متفکر، حسین و بهاروندی، سهیلا (۱۴۰۱). ارائه مدل مؤلفه‌ها و شاخص‌های حکمرانی اسلامی بر اساس تحلیل نظر خبرگان و کارشناسان حکمرانی مطلوب. فصلنامه حکمرانی متعالی، ۳ (۱)، ۳۱-۷۴.

محمدی، حمیدرضا، میری، محسن، و لطفی، میثم، مهتدی، محمد مهدی و بازرگانی، حسین (۱۴۰۱). طراحی الگوی سازمان‌دهی نهادهای انقلابی در حکمرانی اسلامی (تحلیل کیفی اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی؛ مطالعه موردی نیروهای مسلح)، نشریه علمی مدیریت اسلامی، ۳ (۳۰)، ۴۳-۷۶.

مرادی، بهرام، و سهیلی، حمیدرضا (۱۴۰۱). حکمرانی اسلامی مردم پایه بر اساس مدیریت جهادی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب. فصلنامه حکمرانی متعالی، ۲ (۴)، ۱۰۷-۱۳۹.

معدنی، جواد، و نجاری، رضا (۱۴۰۱). واکاوی و تبیین مؤلفه‌های حکمرانی سالم اسلامی در پرتو ارزش‌های ناب انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری. نشریه علمی مدیریت اسلامی، ۳ (۳۰)، ۱۱۵-۱۴۸.

منتظری، محمد، بهمنی، اکبر، و فتحی‌زاده، علیرضا (۱۳۹۷). الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت. دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ۶ (۱۱)، ۱۳۳-۱۵۵.

موسوی، سید زین‌العابدین، اقای جنت‌مکان، حسین، و نوروزی، نورمحمد (۱۳۹۷). نقش اخلاق اسلامی در حکمرانی مطلوب. پژوهش‌های اخلاقی، ۸ (۴)، ۲۳۳-۲۰۳.

میدری، احمد و خیرخواهان، جعفر (۱۳۸۳). حکمرانی خوب، بنیان توسعه. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر بررسی‌های اقتصادی.

میرزاپور ارمکی، ابوالفضل (۱۳۹۸). ارائه الگوی اسلامی-ایرانی دولت‌سازی با تأکید بر تجربه حکمرانی اسلامی. فصلنامه علمی-پژوهشی سیاست متعالیه، ۷ (۲۷)، ۸۷-۱۰۸.

ناظمی اردکانی، محمد (۱۳۹۸). تبیین مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی. پژوهش‌های مدیریت دولتی، ۱۳ (۱)، ۱۰۱-۱۱۲.

ویسی، هادی (۱۳۹۲). درآمدی بر دولت محلی. تهران: سمت، چ ۱.

۶-۲. منابع لاتین

Bailey, s. Elliott, M. (۲۰۰۹). Taking Local Government Seriously: Democracy, Autonomy and the Constitution *Cambridge Law Journal*, July, ۶۸ (۲), ۴۳۶-۴۷۲.

Lateef, k. S. (۱۹۹۲). Comment on Governance and Development. by Boetninger, Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics ۱۹۹۱, Supplement to the world bank Economic Review and Research Observer, The World Bank, Washington D.C.

Osman, A. Z. (۲۰۱۲). Accountability in managing waqf properties: The case of two State Religious Councils in Malaysia (Doctoral thesis). Royal Holloway University of London, United Kingdom.

Saad, R. A. J., Aziz, N. M. A. & Sawandi, N. (۲۰۱۴). Islamic accountability framework in the zakat funds management. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (۱۶۴), ۵۰۸-۵۱۵.

Yaghi, A. (۲۰۰۸). Good Governance Practices by Local Administration in Jordan and USA. *International Journal of Rural Management*, ۴ (۱&۲), ۴۷-۶۵.

